

UDK 811.163.6'282

Metka Furlan
ZRC SAZU, Ljubljana

REZIJANSKO ÚBAC/ÚBAC »OVEN« (Njiva)
(Praslovansko *ovòcy »oven« v rezijanski sloven{-ini})

Rezijansko njivsko *úbac/wíbac* »oven« in bilsko *wíbac* »isto« se izvaja iz izhodnega slovenskega oksitoniranega *ov̄l̄c (m.), g. *ovc\\$ < psl. *ovòcy (m.), g. *ovyc2.

The rezijansko dialectal *úbac/wíbac* »ram« (Njiva) and *wíbac* »idem« (V Bili) are derived from the primary Slovene and-stressed word *ov̄l̄c (m.), g. *ovc\\$ < Old Slavonic *ovòcy (m.), g. *ovyc2.

1 Etnolog Milko Mati~etov je posebno pozornost pritegnil z opozorilom, da v rezijanskem govoru Njive ovnu ne pravijo tako kot v govoru Solbice *ovén** oziroma govoru Bile *mulón*, ampak *úbac* (Mati~etov 1998: 56). Ob tem je zapisal, »Da pa bi se kdo prehitro ne lotil iskanja tujih paralel, poglejmo najprej, ali do te besede ni pri{lo morda po notranjem rezijanskem razvoju ...« (isti: 61 op. 26), in sklepal, da naj bi bil rezijanski -b- v *úbac* iz prvotnega sln. *ov̄l̄c nastal po interkalaciji labialnega zapornika, ki je med w in c¹ znana tudi npr. v rez. áwPCA »ovca« (nelocirano Ramovč 1928: 118; isti 1935: 38). Hkrati je Mati~etov pomisliš, »kaj ~e nagajivi sosedje iz drugih rezijanskih vasi niso Njivjanom morda samo podtaknili (si nala{~izmislišili, »skovali«) za ov~jega samca ime *ówbac, *úbac*, da bi se iz njih lahko ponor~evali: »Glejte, {e tega ne vejo, da se mu pravi »oven«!« (Mati~etov 1998: n. m.). Mati~etova razлага, da bi bil -b- v tem rezijanskem leksemu tako kot v áwPCA interkaliran, sicer ni sprejemljiva, ker rezijanski refleks izhodi{~nega slovenskega imenovalnika *ov̄l̄c pogoja za interkalacijo nikoli ni izpolnjeval, v oblikah s konzontantnim zaporedjem wc (npr. v rodilniku *ovca) pa bi zaradi slede~ega nezvene~ega -c- pri~akovali interkalirani nezvene~i zapornik -p- kot v rez. áwPCA (f.) »ovca«. Kljub temu je Mati~etova domneva, da naj bi se v rezijanskem *úbac* ohranjal mo{ki slovni~ni ustreznič *ovycy = sln. *ov̄l̄c k splo{noslovanskemu *ovyc# (f.) = sln. knji'. óvca ve~ kot verjetna. Njegovega pomisleka o internorezijanskem neologizmu pa ne bi smeli vzeti v resen ozir, saj je bil gotovo brez preverjanja po drugem slovenskem, kaj {ele slovanskem leksikalnem fondu izre~en ad hoc. Kakor koli 'e, Mati~etovo opozorilo je hvalevredno, ker je z njim spro' il vpra{anje, ki je relevantno tudi za praslovansko leksiko. Novi psl. leksem *ovycy namre~ med drugim spreminja tudi dosedanjo relativnokronolo{ko razlago o nastanku psl. 'enskega para *ovycy iz prade. samostalnika kategorije 'ivosti *Háði/*Hóði.²

¹ Interkalacija labialnega zapornega elementa je v rezijan{-ini potrjena tudi med w in t, d, þ, ~, s, z, f, ' , n in l (Ramovč 1935: 38). Pojav je bil v zahodnem slovenskem jezikovnem prostoru sicer najbolj tvoren v histori~ni rezijan{-ini in je ju' neje sporadi~no potren tudi v gori{kih govorih (npr. l. 1607 aup; a »ovca« poleg auchiar »ov~ar« (Alasia); tpm. Doberdob (o tem Ramovč 1924: 40)). Danes je tudi v rezijanskih govorih 'e precej zabrisan, prim. wápca (Bila (SLA)) : wáwca (Bila (Steenwijk 1998: 330)).

² Z znakom za akut ' je v rezijanskem sinhronem gradivu ozna~eno mesto naglasa.

»ovca/oven« (prim. klinopisnoluv. 3+0Ā- (splo{ni spol) »ovca/oven«, sti. ávi- (m., f.) »ovca, oven« (poleg *avik-* (f.) »ovca«), gr. οὐς (m., f.), g. οἰός »ovca, oven«, lat. *ovis* (f.), g. -īs »ovca«, lit. *avis* (f.), g. -ās »isto«, let. *avs* (f.)).

1.1 Vpra{anje relativnokronolo{kega in besedotvornega nastanka psl. para *ovòcy (m.) : *ovyc# (f.) v odnosu do prade. *Há0i-/*Hó0i- »oven/ovca« sem obnavala drugje,³ pri~ujo-i prispevek namenjam le vpra{anju, kako je sln. rez. úbac nastal iz izhodnega sln.*ovlc (m.), g. *ovyc2 »oven« oz. psl. ovòcy (m.), g. *ovyc2. Rezijansko úbac je namre~ slovenska beseda, ki je iz izhodi{~ne slovenske {ele v rezijanskem sistemu do‘ ivela vrsto sprememb, ki je niso le v odnosu do sln. feminativa *ovc\$, ampak tudi v odnosu do sln. *ovlc naredile te‘ ko razpoznavno in bi zato lahko postala plen parajezikoslovnih sodb. Vse preve~krat (namerno?) presli{ano ali pa neupo{tevano je namre~ znanje, da je vsak jezikovni sistem (manj{i ali ve~ji) in tudi njegov leksikalni fond rezultat razvoja in da je jezikovni razvoj, ki je deloval na razli~nih jezikovnih ravninah in povzro~il nastanek novih sistemov oz. novih leksikonov, mogo~e prepoznavati le z aplikacijo dveh metod: **primerjalne metode in metode rekonstrukcije**. Vpra{anje nastanka dolo~ene leksema v jeziku, nare~ju ali govoru je namre~ ob strogem upo{tevanju sinhronega stanja sistema, kateremu leksem pripada, re{ljivo le s primerjalno metodo, ki omogo~a vedenje, ali je enak leksem znan tudi v katerem drugem sorodnem jezikovnem sistemu, metoda rekonstrukcije pa omogo~a vedenje, iz katerega jezikovnega sistema ta leksem izhaja in kako se je kot temeljna formalno-pomenska komunikacijska enota jezika v tem jezikovnem sistemu glasil. Vse to pa hkrati dopu{~a, da lahko formalnemu in pomenskemu razvoju takega leksema sledimo od njegovega etimolo{kega nastanka pa vse tja do njegove zadnje, sinhrone pojavnosti. @al je zgodovinskost na{e leksike, ki je bila utrjena ‘ e z Miklo{i~evim etimolo{kim slovarjem slovanskih jezikov (Furlan 1994: 7 ss.), {e vedno premalo uzave{~ena. Enako premalo uzave{~eno je tudi dejstvo, da sta primerjalna metoda in metoda rekonstrukcije pravzaprav univerzalni metodi, ki sta nujni in neobhodno potrebni pri diahroni analizi vseh jezikovnih sistemov. Brez njiju namre~ (pred-)zgodovine besedja in jezikov ni mogo~e preu~evati. Zato je analiza in razlaga postanka slovenskih nare~nih sistemov oz. njihovih leksikalnih fondov oz. njihovih enot brez dosledne aplikacije teh dveh metod

² Praide. rekonstrukcija poimenovanja za ovco/ovna je z alternirajo~ima osnovama predstavljena zato, ker se je leksem tako kot npr. tudi *dérəu-/*dóru- (n.) »drevo, les« prvotno sklanjal po akrostati~nem akcentskem vzorcu z o-jevsko prevojno stopnjo v krepkih in z osnovno prevojno stopnjo osnove v {ibkih sklonih, ki je imela zaradi vzglasnega anatolskega 3- iz prade. *H₂ osnovno stopnjo a-jevsko. Tako Schindler, FS Pedersen, Wiesbaden, 1994, 395; isti, Die Sprache 15 (1969), 153 op. 60, ki a-jevsko vokalno barvo dokazuje tudi s toh. B awi (nom. pl. f.) »ovce«. Predpostaviti pa bi jo bilo mogo~e tudi za staro indij{ino, kjer je vzglasni vokal a- v odprtih zlogih vedno kratek (prim. ávi-, avik-) in torej ne more biti iz ide. o, kar bi v istih pozicijah spro‘ilo delovanje Brugmannovega zakona. Druga~e o sti. vzglasni kra-ini samo pri ávi- Mayrhofer, FS Neumann, Innsbruck, 1982, 184 op. 20, ki sklepa, da naj bi bil kratek vzglasni a- v oblikah z odprtim zlogom analo{ki po bolj pogostih rigvedskih oblikah z zaprtim zlogom áiy-.

³ O tem v prispevku Praslovansko *ovòcy (m.) : *ovyc# (f.) v Etymologické symposium Brno, 1999. 7.–9. září 1999 (v tisku).

brezperspektivna. Vpra{anje nastanka dolo~enega leksema je namre~ vedno vpra{anje njegovega diahronega razvoja.

2 Mati~etov je ob mo‘ nosti, da je *úbac* nastal iz slovenskega * *ov̄l̄c* (m.) »oven«, tudi menil, da bi bil to internorezijanski neologizem, ki naj bi ga drugi Rezijani novotvorili in Njivjanom »podtaknili« (Mati~etov: 61 op. 26). Slednjega mnenja – kot re~eno – ne gre jemati v resen ozir. Neologizmi kot najmlaj{a plast leksikalnega fonda, naj so nevtralni ali pa stilisti~no obarvani, ne nastajajo kar tako, ampak vedno na podlagi besedotvornega vzorca, ki je bil v ~asu njihove tvorbe brez te‘ av razpoznaven v samem sistemu. Iz rezijanskega gradiva, ki mi je na razpolago, lahko ugotavim, da je opozicija maskulinativ : feminativ na tem podro~ju najbolj pogosto izra‘ ena z besedotvornim vzorcem -o : -{kica, npr. *pastír* : *pastírkica*; *mulinár* : *mulinár{kica* (Solbica – SLA). Ta o~itno pri nastanku *úbac* ni bil udele‘ en, tudi zato ne, ker primerjalno slovensko in slovansko gradivo nedvomno potrjuje obstoj slovanskega kon~no nagla{enega leksema * *ov̄ocy* (m.) in tako ka‘ e na ve~jo verjetnost prvega dela Mati~etove razlage.

2.1 Slovansko * *ov̄ocy* (m.), g. * *ovycz* »oven« namre~ potrjuje naslednje gradivo:

a) v Gutsmannovem slovarju pod gesлом *Schöps* navedeno slovensko *ovez* [*ovec*]. Pomena »ko{trun« in »oven« se pri histori~no istih leksemih pogosto izmenjujeta, tako da v etimolo{kem smislu prvotno poimenovanje za ko{truna lahko za~ne ozna~evati ovna in obratno, prim. sln. dial. *skópec* »oven« (notranjsko (Stari Trg pri Lo‘u, Vrhni pri Lo‘u), belokranjsko (Adle{i-i} – SLA) : »ko{trun« (kra{ko (Mavhinje na Krasu) – SLA), ~. *skopec* »isto«, gl., dl. *skop* »skopljena ‘ival«; sln. dial. *óven* »ko{trun« (me‘ i{ko koro{ko (Koprivna) – SLA) : sln. *knji*‘. *óven*. Pomen Gutsmannove glose je zato gotovo sekundaren, nastal iz prvotnega »oven«.

b) rusko arhangelsko *ovéć* (m.), g. *ovcá*, ki je skupno ime za ovco in ovna (SRNG: XXII, 295);

c) gornjelu‘ i{ko Ōoōc »oven«, ki je izpri~ano tudi v sintagmi *imzany Ōoōc* »ko{trun« in je po podatkih iz lu‘ i{kega dialektolo{kega atlasa redek, zato verjetno v njem tudi ni kartografiran (SS: 76, 78);

–) pomorjansko Ōovc, -a »oven«, ki v Lorentzovem slovarju ni lociran in spada v otro{ko govorico (Lorentz 1971: III 747).

2.2 To gradivo hkrati ka‘ e na obstoj praslovanskega para * *ov̄ocy* (m.) : * *ovycz* (f.), ki je bil v besedotvornem razmerju maskulinativ : feminativ v primerjavi do funkcionalno enakega in tvornega praslovanskega vzorca *-y-cy (m.) : *-ica (f.), npr. * *porsòcy* : * *porsèca* = sln. *prásec* : *prasíca*, * *dvlavycy* : * *dvlavica* = sln. *dzlavec*; *dzlavica* (Trubar; rezijansko) ... osamljen in prav zato brez vpliva na jezikovni sistem. Njuna medparadigmatska vez se je zato {ibila, kar je povzro~ilo, da je bil maskulinativ skoraj povsod zamenjan z drugo obliko, npr. ali z * *ov̄omw*, * *baromw* ... Skoraj povsod, saj je vez ostala ‘iva vsaj tja do nastanka njivskega rezijanskega govorja.

3 Pred Mati-etovim je *úbac* v pomenu »oven« za Njivo evidentiral ‘e Baudouin de Courtenay: *úbac*, akz. sg. *úbacā*. Tudi Logar in Rigler sta ga na Njivi v za-etu 60. let evidentirala kot *wíbac* »oven« (SLA), torej s proteti-nim *w-* in zasoplom Ī. Kot *wíbac* »oven« je bil zabele‘en tudi v Bili, kjer je ob-uten kot tuja, nebiljska beseda (Steenwijk: 332).

3.1 Po podatkih iz gradiva za SLA se na Njivi ovca glasi áwca, torej brez proteti-nega *w-*, v Bili pa wáwca (Steenwijk 1992: 330) s proteti-nim *w-*. Pred rezijanskim vokalom *o* iz slov. **o* je takša proteza v Bili – vse ka‘e – sistemski, na Njivi pa ne, prim. npr. bilsko *worÍl* »orel«, *wotrák* »otrok«, *wásan* »osem«, *wátrabe* »otrobi«, *wásla* »osla«, *wása* »osa«, *wáblak* »oblak« (Steenwijk 1992: 328, 329, 330) : njivsko *otrák*, *ásen*, *átrobje*, *oltár*, *ásla*, *ása*, *ábłak* (SLA). Za razliko od Bile proteti-ni *w-* ni tipi~no njivski niti pred *u*-jevskim vokalom (< slov. **o*, **u*), npr. *utruct* »otroci« (SLA) < **otroci*, Íkná »okno« (SLA)⁴ < **oknū* : Íhí »uhoh« (SLA) < sln. **uhù* < slov. **Ucho*. V vsem njivskem gradivu za SLA je namre~ ob *wíbac* mogo~e najti samo {e primer *ziz wí he* »z u{esi«. Zato bi za relevantna para analize morda veljalo vzeti njivski *úbac* : áwca in bilski *wíbac* : wáwca.

3.1.1 Praslovanski izhodi{~ni par njivskega *úbac* : áwca in bilskega *wíbac* : wáwca je bil v maskulinativu tako kot njegov sinonim **ovònw* = sln. knji‘. óven, rez. ovén (Osojane (SLA); Solbica (Mati-etov 1998: 56)) oksitoniran **ovòcy* (m.), g. **ovyč2*, prim. rus. arhangelsko *ovéć*, g. *ovcá*, v feminativu pa premi~ne akcentske paradigm **ovyč#*, akz. **ñvycð*, npr. hrv. (Novi) *ofc\$*, akz. *ñfcu*, nom. pl. *ñfce* (Illi--Svyti~: 99; Juri{i}: 145), sln. zastarelo *óvca*, akz. *ovcð*, nom. pl. *ovcr* (Valjavec: 194) in dial., npr. *uc\$*, akz. *ucó*, nom. pl. *uch* (Jeroni{~e (SLA)). V prvotnem slovenskem sistemu se je par glasil **ovl̩c* : **ovc\$*. V predhistori~nem ~asu, ko je v rezijan{~ini {e obstajala kvantitetna opozicija v nagla{enih zlogih in je bila interkalacija labialne zapore ‘e izvr{ena, bi to dalo rezijanski par **ov\$c* : **owpc\$*, in nadalje njivski **ovác*⁵ : **owcá* ter bilski **wovÍc* : **wowcF*. Za prvi ~len para prim. njivsko *udováć* (SLA) < **vydovòcy* in bilsko *lonÍc* < **lonòcy*. Izpri~ano *úbac/wíbac* se od foneti~no pri~akovanih refleksov – ~ne izpostavim alternirajo~e proteze – razlikuje a) po odpravljeni oksitonezi (enak pojav je znan tudi pri refleksu feminativa), b) po *u*-jevskem vokalu (deloma tudi zasoplem) pod naglasom, c) po medglasnem -b- namesto pri~akovanega -v-.

3.2 Rezijan{~ina je ohranila kon~ni{ki naglas v primerih tipa sln. **lonÍc* < **lonòcy*, **potník* < **potòkw* in tipa sln. **sestr\$* < **sestr#*, npr. njivsko *udováć*, *lonéc*, *píťák* : *sastrá*, *wodá* (v zvezi *wodá spadúwa dálu* »slap«), *visoká* (adj. f.) (SLA); bilsko *wodovÍc*, *lonÍc*, *konÍc*, *wotrák* : *sastíF*, ‘anF, *visokF* (adj. f.) (Steenwijk 1992: 328, 277, 269, 329, 307, 335, 324). Medtem ko je staro akcentsko mesto v

⁴ Vzglasni *u*-jevski vokal v tej obliki ni regularen in je morda analo{ki po lok. sg. *Íkn̩t. Pri~akovani refleks imenovalnika bi se namre~ glasil **okná*, prim. bilsko *wokná*. V predhistori~nem obdobju rezijanskega sistema delujo-i disimulatori~ni prehod prednaglasnega *o* + *u* pred visokimi vokali *x (< **Í), *í (< *tjy), *í (< *i) se v njivskem gradivu za razliko od bilskega potrjuje tudi pri refleksu kratkega jata, npr. njivsko *tu wítt* (SLA) : bilsko *kotłt* (Steenwijk 1992: 270).

⁵ V zvezi z njivsko opozicijo *a* : *e* npr. v *udováć* : *lonéc* in rekonstrukcijo **ov\$c* glej op. 8.

primerih tipa **lon̄c* (prim. sln. *knji* · *lóneč*) ohranjeno in ga potrjujejo tudi rezijanski refleksi psl. **ovònw*, prim. *ovén* (Osojane (SLA); Solbica (Mati~etov 1998: 56), *ov̄n/ov̄n* (Bila (Steenwijk 1992: 290), je akcentski umik pri tipu **sestr̄s* samo navidezen in ni sistemski, ker je rezijan{-ina v imenovalnikih ednine ‘enskega spola *a*-jevske prvotne slovanske premi~ne akcentske paradigmne tipa **vod#*, akz. **vñd̄ū* delno posplo{ila baritonirano obliko, npr. njivsko *kása* (ob akz. *káso*), *ása*, *hára*, *náha* (ob akz. *ná náho* »na nogo») : *kozá*, *wodá* (SLA); bilsko *wása* (ob akz. *wáso*), *wájska* (ob akz. *wájsko*), *gára* (ob akz. *gáro*), *nága* (ob akz. *nágo*), *wáda* (ob akz. *wádo*) : *kozf* (Steenwijk 1992: 330, 329, 259, 288, 329, 270).⁶ Pri rezijanskih refleksih izhodnega sln. **ovc\$* (f.) je tak{en analo{ki akcentski umik v imenovalniku splo{no izveden, prim. *wápca* (Bila (SLA)) : *wáwca* (Bila (Steenwijk 1992: 330)); *áwca* (Solbica (SLA)); *áwcaápca* (Osojane (SLA)); *áwca* (Njiva (SLA)). Tako kot pri drugih *a*-jevskih samostalnikih ‘enskega spola prvotne slovanske premi~ne akcentske paradigmne je sekundarna, analo{ka baritoneza za~ela prodirati tudi v druge prvotne slovanske oksitonirane sklone (Rigler 1972: 120 s.), kar je npr. privedlo do njivske oz. bilske rodilni{ke oblike ednine *áwce* (SLA) oz. *wáwce* (Steenwijk 1992: 330) proti npr. sln. rez. *wowc0* (Bila (Steenwijk 1992: 330)), hrv. ~ak. *ovcā* (Vrgada (Juri{i} 1992: 145)), r. *ovc:*, pa verjetno tudi do njivskega mno ‘enskega rodilnika *úwc* (SLA)⁷ ← rez. **uwxc* < severozahsln. **ovxc* < slov. **ovòcy* = sln. *knji*’. *ováč*, hrv. dial. *ovác* (Novi (Juri{i} 1973: 145)). Njivsko *úwc* (g. pl. f.) in bilsko *uwci* (g. pl. f.) z vzglasnim *u*- proti vzglasnemu zasoplemu *í* (npr. v imenovalniku in rodilniku ednine) izpri~uje rezijanski disimilatori-ni prehod prednaglasnega *o* > *u* pred visokima vokaloma *x* (< sln. **Í*) in *í* (< psl. **újy*), ki je deloval pred analogno odpravo oksitoniranih oblik v *a*-jevski deklinaciji samostalnikov ‘enskega spola (prim. njivski g. pl. f. *úwc*) in tudi pred sovpadom rez. **í* in rez. **š* < severozahsln. **q* < sln. **í* v bilski polglasnik *Í*, kot je o~itno iz bilske opozicije *kutl̄* } < **kotyl̄t y* : *koñl̄l* < **kotòkw* oz. *mugl̄* »mogli« : *mogl̄* »mogla«.

3.2.1 Baritoneza v *úbac/wíbac* je namesto pri~akovane oksitoneze **ovòcy* > sln. **ov̄c* > severozahsln. **ovqc* > rez. **ov\$c* > njivsko **ováč*, bilsko **wov̄c* gotovo sekundarna. Rezijan{-ina je prvotno slovansko oksitonirano paradigma *o*-jevskih

⁶ O tem Rigler (1972: 120 ss), ki analogno baritonezo v samostalnikih tipa *gára* razlagajo s posplo{itvijo po sklonih, ki so bili v sln. cirkumflektirani na kon-nici = slovanski baritonirani (akz. sg. in nom.-akz. pl.) in se v rezijan{-ini ka‘ ejo ponovno baritonirani zaradi terciarnega akcentskega umika, npr. akz. sg. **gorū* + sln. *gorō* + rez. *gáro*, nom.-akz. pl. **gára* + sln. *gorr* + rez. *gáre*. V zvezi z domnevo, da v rezijan{-ini terciarni akcentski umik ne bi bil izveden, glej Vermeer, The Treatment of the Proto-Slavic Falling Tone in the Resian Dialects of Slovene – Dutch Studies in South Slavic and Balkan Linguistics (= Studies in Slavic and General Linguistics 10, 1987, 275–293).

⁷ Dvomim, da bi pri razlagi njivskega *úwc* (g. pl. f.) in pri Ramov{u (1935: 34), nelociranega *úpc* pri{lla lahko v po{tev Ramov{eva razлага o izhodnem baritoniranem g. pl. f. **òvycy* + sln. *£v̄c*, prim. hrv. {tok. *ñv+ç+* (Ramov{ 1997: 452), ker bi to dalo rez. **úvac*, ~e ne ‘e **ávac*. Prvotni oksitonirani g. pl. bi bilo v rezijan{-ini potreben predpostaviti tudi pri **okwnó*. Le z izhajanjem iz g. pl. **ok̄mw* = sln. *ukán* (Dalmatin; Ramov{ 1997: 452) – torej ne **ókwz* = sln. *knji*’. *£ken* –, kar je prek rez. **ukxn* v polo‘aju pred nosnikom dalo **ukín*, je namre~ mogo~e razlo‘iti izvor analogne njivske pluralne osnove *ukin-* (npr. *tá na ukíneč* (SLA)) in bilske *ukín-* (npr. nom. pl. *ukíne* poleg *oknáwji*, akz. pl. *ukíne* poleg *wákne* (Steenwijk 1992: 328)).

samostalnikov s prednaglasnim kratkim vokalom namre~ ohranila, npr. njivsko *udováč*, *lonéc*, *pí ták* (SLA), bilsko *wodovÍc*, g. *wodovcF* »vdopec«, *lonÍc*, lok. *luncÍ* »lonec«, *konÍc*, g. *koncF* »konec«, *wotrák*, g. *wotrokF* (Steenwijk 1992: 328, 277, 269, 329). Najti je mogo~e sicer redke primere z odpravljenou oksitonezo, a vedno le v stranskošklonskih oblikah. V teh redkih primerih je odpravljena oksitoneza

a) posledica foneti~nega odpravljanja jezikovno te‘ ko obstojnih fonemskih zaporedij, ki bi ogrozile jezikovni ob~utek o internoparadigmatski povezanosti oblik (npr. rez. *pÍs*, g. *pÍsa*, d. *pÍsu* »pes« (Bila (Steenwijk 1992: 293)), *pás*, -a (Njiva (SLA)), prim. sln. *knji‘*. *pqs*, g. *psS* < **pòsw*, g. **pys2*);

b) posledica internorezijanske reinterpretacije imenovalnika (npr. rez. *worÍl*, g. *woràla* »orel« (Bila (Steenwijk 1992: 328)) ← **oròlw*, g. **orylw* po rezijanskem vzorcu *pitiÍn*, g. *pitiÍana* »petelin« (isti: 293) < **pmteñmw*, g. **èna* {ele iz ~asa, ko disimilatori~no ukanje prednaglasnega *o* ni bilo ve~ tvorno, sicer bi pri~akovali g. **wuràla*, prim. bilsko *kuràtu*) ali pa

c) posledica pospol{itve akcentskega mesta iz imenovalnika, ki je lahko tudi ‘ e starej{a in ne le internorezijanska (npr. rez. *paták*, g. *patáka*, d. *patáku* »potok« (Bila (isti: 292)), *pí ták*, lok. *pí táci* (Njiva (SLA)), prim. sln. *knji‘*. *pótok*, g. *potóka* = ~rnovr. *pót'k*, g. *p" ðÍk"*, lok. *n" p" ðÍ*} (Tominec 1964: 174) < **potòkw*, g. **potòka* = hrv. *pòtok*, g. -a, r. *potók*, g. -a, ukr. *potík*, g. *potóku* ← **potòkw*, g. **potòk2*; toda osamljeno *sakál*, g. *sakála* »sokol« (Bila (Steenwijk 1992: 306)), prim. sln. *knji‘*. *sókol*, g. *sokóla*, tudi *sokñl*, g. *sokóla*, hrv., srb. *sòkò*, g. *sokòla*, r. dial. *sokól*, g. *sokolá*).

3.2.2 Baritoneza v *úbac/wÍ bac* je glede na znano in meni dostopno rezijansko gradivo s slovanskim prednaglasnim kratkim vokalom lahko le analo{kega nastanka. Ker je bila medparadigmatska praslovanska vez **ovòcw* (m.) : **ovyc#* (f.) v slovenskem jezikovnem sistemu ohranjena vsaj v delu rezijanskega sistema, je verjetno, da je na analogni akcent v rez. *úbac/wÍ bac* vplival prav njegov par ‘ enskega spola. Interkaliranje bilabialnega zapornika v konzonantno skupino *-wc-* → *-wpc-* namre~ njune medparadigmatske vezi ni o{ibilo, ker so pogoj za interkalacijo izpolnjevale skoraj vse oblike sklanjatvenega vzorca tako maskulinativa **ovÍc* kot tudi feminativa **ovcS*. Refleksa rezijanskih oblik rodilnika mno‘ne maskulinativa in feminativa sta namre~ ta pogoj za~ela izpolnjevati, ~e se je v genitivih plurala tematskih samostalnikov pospol{ilo sklonilo *u*-jevske deklinacije (npr. g. pl. m. **ovúcy* > sln. **ovÍc* > severozahodnosln. **ovxc* > rez. **uvxc* (posredno po analogni baritonezi v njivskem *úwc* (SLA), nelocirano *úpc* (Ramov{ 1935: 34)) → ***uwc-úw* (< *-óvw) > ***uwpc-úw*, prim. g. pl. *dnuw* »dnevov« (Bila (Steenwijk: 250)), in ko se je v genitivih plurala *a*-jevskih samostalnikov pospol{ilo sklonilo *i*-jevske deklinacije (Ramov{ 1952: 60), npr. g. pl. f. **ovúcy* > sln. **ovÍc* > severozahodnosln. **ovxc* > rez. **uvxc* → ***uwc-í* > ***uwpc-í*⁸ prim. bilski g. pl. f. *uwcí* (Steenwijk:

⁸ Refleks kratkega nagla{enega polglasnika ustvarja v njivskem gradivu opozicijo *udováč*, *vás* »ves«, *pás* »pes« : *lonéc* (SLA). Izhodi{no rezijansko stanje *a\$* < **Í/*I* (o tem Logar 1996: 235) je torej na

330), *upcí* (nelocirano Ramovč 1935: 34). Ker refleks rezijanske oblike za nominativ sg. maskulinativa *ovl̥c takega pogoja nikoli ni izpolnjeval, je bil v tem oziru edina izstopajo~a in pri ohranjanju paradigmatske konsistentnosti mote~a oblika. Tako v svoji paradigmgi kot tudi v medparadigmatski vezi s sorodnim feminativom.

3.2.2.1 Medparadigmatska vez je najmo~nej{i dejavnik, ki jezikovni sistem ohranja konsistenten in zato ‘iv in tvoren. Prav medparadigmatske vezi so namre~temeljni pogoj za obstoj vsakega jezikovnega sistema. Zato ne presene~a, da se ohranjajo tudi v {kodo ohranjanja nemotenega sistemsko pogojenega jezikovnega razvoja. Dogaja se, da je v oblikah ene paradigmne zgodovinsko utemeljeni sistemski razvoj prav zaradi ohranjanja medparadigmatskih vezi pretrgan, vanje pa se vne~ejo jezikovni podatki, ki so zgodovinski in sistemsko utemeljeni le v oblikah paradigmne sorodnega leksema, s katero zato medparadigmatska vez sploh obstaja. Samo zaradi ohranjanja medparadigmatske vezi se na primer rezijansko *srákica* »srajca«, gori{. **srakica* = ; *raki*; *a* (Alasia), pkm. *srákica* glasi tako in ne **srá~ica*, kot bi pri~akovali. Tudi cirkumflektirana intonacija v manj{alnici *nÖ~ca* k *nÖ~* ni zgodovinsko pogojena, ampak analo{ko zaradi ohranjanja medparadigmatske vezi povzeta po sorodnem paru *nÖ~*, prim. hrv. *nò}ca.*

3.3 V paradigmni feminativa áwca (Njiva)/wáwca (Bila) je alternacija *u/á* rezultat disimilatori~nega prehoda prednaglasnega *o > u* pred visokimi rezijanskimi vokali pred odpravljenim oksitonezo (npr. rez. **owpcS* (nom. sg. f.) : **uwpc-í* (g. pl. f.) → bilsko *wáwca* : *uwcí*). Maskulinativ *úbac/wí bac* pa ima za izhodni slovenski **o* samo *u*-jevski refleks, in sicer navadnega (Njiva) ali zasoplega (Njiva + V Bili). V rezijanski paradigmni maskulinativa *ovl̥c je bil vokal *u < sln. *o* tako kot v rezijanski paradigmni feminativa **ovcS* lahko rezultat disimilatori~nega prehoda prednaglasnega *o > u* pred visokimi vokali, npr. nom. pl. m. **ovcí* > sln. **ovcí* > rez. **uwpcí* > bilsko **uwcí*, njivsko *íwca. Toda v dajalniku in mestniku s sklonilom *-ú je enak vokal iz **o* lahko nastal po asimilaciji *o - ú > u - ú*. Medtem ko ima bilski govor v takih primerih vedno le navaden vokal *u*, lahko v njivskem pri~akujemo tudi zasoplega, prim. bilsko *luncí* (d. sg. m.) »loncu« (Steenwijk 1992: 277), *wudu-wcí* »vdovcu« (isti: 328), *utrukí* »otroku« (isti: 329) < **otrokí*, tudi *klubík* (isti: 268), toda njivsko *kłbík* »klobuk« (SLA) < **klobúkw* z zasoplom asimiliranim vokalom. Enako razmerje med rezultatoma, tj. navadno : zasoplo, je mogo~e ugotoviti tudi pri *u*-jevskih vokalih, ki so disimilatori~nega nastanka pred visokimi predhistori~no kratkimi vokali, prim. njivsko *młjá* »moji« (SLA) < **mojí* (= bilsko *mují* (Steenwijk 1992: 120)). Ker pa vse rezijanske sklonske oblike maskulinativa *ovl̥c pogojev za disimilacijsko ali asimilacijsko ukanje niso izpolnjevale (npr. sln. **ovl̥c* (nom. sg. m.) > rez. **ovSc*, sln. **ovcS* (g. sg. m.) > rez. **owpcS*), bi kot pri feminativu tudi v paradigmni maskulinativa pri~akovali alterniranje *uÍ : í*, npr. rez. **ovSc* (nom. sg. m.), **owpcS* (g.), **uwpcí* (d.); **uwpcí* (nom. pl.), **uvxc* (g.) → **uwpc-úw...* Po analogni uvedbi baritoneze pod vplivom feminativa, ki je morala delovati {ele po nastanku vokalnoharmoni~nih zasoplih vokalov v nenagla{eni po-

ziciji, so se iste oblike verjetno glasile: *ávac (nom. sg. m.); *áwPCA (g.); bilská podstava *wúwpcu / njivska podstava *Íwpcu (d.); bilská podstava *wúwPCI / njivska podstava *ÍwPCI (nom. pl.); *úwpcuw (g.).

3.4 Po odpravi prvotne genitivne oblike plurala maskulinativa *uvx< *ovúcy je brez foneti~nega zaporedja -wpc- v paradigmri ostala samo oblika za nominativ singulara. Ker je v tem izstopala tudi v odnosu do medparadigmatsko povezanega feminativa, se je na tej stopnji za~ela internoparadigmatsko analo{ko »posodabljati« z uravnavo po stranskošklonski osnovi. Pri~akovali bi, da bi se »manjkajo~i« p v nom. sg. *ávac iz osnov *áwpc-/*úwpc-/*Íwpc- prenesel po najbolj preprosti poti: *ávac → *áwpac. Taka internoparadigmatska izravnava bi bila tipolo{ko primerljiva z vnosom konzonanta h v rez. (in splo{noslovenski) imenovalnik *náhat* »noht« namesto *nágat ← *mñgwty na podlagi stranskošklonskega h, ki je asimilacijsko nastal v zaporedju -ht- < *-kt- < *-gt- < *-gwt-. Toda analogija je delovala druga~e. Konzonantno zaporedje -pc- je bilo ob~uteno kot organski del osnov *áwpc-/*úwpc-/*Íwpc- in izena~eno z zaporedjem -pc- v alternacijskem vzorcu -b-c : -pc- paradigm tipa *clibac, g. *clípca »hlebec« ← *chlvbycy, g. *chlvbyca, prim. rez. libac, g. pl. líwcuw (Bila; Steenwijk 1992: 275). V nominativ singulara maskulinativa se je p zato vnesel v zvene~i varianti: *ávac → *áwbac. Popolnoma enak analo{ki vzorec je namre~ spro' il nastanek krajevnega imena *Doberdob*, g. -a, ki je v tej foneti~ni podobi potrjen 'e v 16. stoletju (Nahtigal: 180). V prvotno obliko *dobÍr-dóð »dobri dol« se je po analogiji s stanovni{kim imenom *dobÍr-dóðpc⁹ z interkaliranim p iz *dobÍr-dóðci (Ramov{ 1924: 40) vnesel b in ne p: *dobÍr-dóð → *dobÍr-dóðb. Izglasni -b v tpm. *Doberdob* torej ni nastal »vsled u~ene naslonitve na besedo dob < *dÜbw«, kot je menil Ramov{ (1924: n. m.), ampak v 'ivem jeziku kot rezultat analo{kega vzorca, ki je bil tvoren tudi pri nastanku rez. úbac/wÍbac.

3.5 Po analo{kem vnosu b-ja v nominativ se je paradigm maskulinativa glasila npr. *áwbac (nom. sg. m.), *áwPCA (g.), *úwpcu/*Íwpcu (d.) ...; nom. pl. *úwPCI/*ÍwPCI ... Na tej razvojni stopnji je morala slediti analo{ka izravnava vokalnegata stanja v paradigmri na tak na~in, da se je vokal á iz vse paradigmme izlo~il v korist u~evske vokalne barve in stanje je bilo naslednje: *úwpc-/*úwbac- ali *Íwpc-/*Íwbac-. Podobno analogijo lahko kar v rezijanskem gradivu ugotovimo pri paradigmri *chlvbycy (m.), g. *chlvbyca »hlebec«, kjer bi zaradi nastale predhistori~ne opozicije kratko : dolgo pri~akovali vokalno alternacijo z vokalom t v imenovalniku in í v ostalih sklonih, a se je tako v Bili (libac, g. pl. líwcuw – Steenwijk 1992: 275) kot na Njivi (clibac – SLA) posplo{il en, stranskošklonski vokal í < *t: lib/w- oz. clib- ← g. sg. *chltbca < *chlvbyca. Naslednja razvojna stopnja, ki jo je potrebno predpostaviti, je odprava supletivnosti v paradigmri na tak na~in, da se je posplo{ila nominativna osnova *úÍwbac-, kakor je mogo~e sklepati iz predstavitev Baudouina de Courtenaya: úbac, akz. sg. úbaca. Na tej razvojni stopnji se je

⁹ Foneti~ni razvoj iz prvotnega *dobÍr-dóðb v *dobÍr-dóð je {el preko *-oð- + *-û-, prim. zahodno{kra{ko cár{ / Í < Cerovje (Ramov{ 1935: 68).

medparadigmatska vez med feminativno osnovo *áwpc-/*úwpc-/*uwpc- in maskulinativno *úÍwbac- verjetno 'e tako o{ibila, da je pri delu Rezijanov obstajala le {e kot druge medparadigmatsko samo semanti~no povezane, npr. bilsko wáwca : mulón, osojansko áwca : ovén.

3.5.1 Nadaljnji razvoj rezijanske feminativne osnove *áwpc-/*úwpc-/*uwpc- in maskulinativne *úÍwbac- je bil le {e foneti~en. Zaporedje labialov *wb* in *wp* se je reduciralo v *b* in *p* in dalo feminativne osnove *ápc-/*úpc-/*upc- in maskulinativno *úÍbac-, prim. rez. *p~éra* »v~eraj« (nelocirano Ramov{ 1935: 38) < *wp~era < *vy~era, *bzamt* »vzame« (nelocirano Ramov{ 1935: n. m.) < *wbzame < *wz~óme(twý). Temu pa je v delu rezijanskih govorov sledila odprava prve zapore v zaporedju *pc* [pts] in nastanek konzonantne skupine *wc*, prim. wáwca (Bila (Steenwijk: 330)) s starej{o foneti~no stopnjo wápcza za isti govor (SLA), g. pl. m. *líwcuw* »hlebcev« ob nom. sg. m. *libac* »hlebec«, *líw~a* »lep{a« (Steenwijk 1992: 275); áwca (Solvica (SLA)); áwca in s starej{o foneti~no stopnjo ápca (Osojane (SLA)); áwca (Njiva (SLA)).

4 Z zgornjo analizo sem posku{ala pokazati, da je osamljeni rezijanski leksem *úbac/wíbac* po povsem rezijanskih foneti~nih razvojih, in sicer najprej po medparadigmatskih ter nato znotrajparadigmatskih analogijah nastal iz izhodi{~nega rezijanskega *ov\$c < sln. *ov̄c < slov. *ovòcy v ~asu, ko so bile vezi s koro{ko dialekти~no osnovo od 14. stoletja dalje 'e pretrgane. Morda bodo nadaljnje sistemati~ne analize rezijanskih foneti~nih razvojev spremenile mojo relativno-kronolo{ko razporeditev posameznih razvojnih stopenj od sln. *ov̄c do rez. *úbac/wíbac*. Upam pa, da je bilo vendarle pokazano a) da je bil refleks sln. *ov̄c v rezijanskem sistemu v medparadigmatski vezi z refleksom sln. *ovc\$ in da je prav ta medparadigmatska vez povzro~ila nastanek sekundarne baritoneze v *úbac/wíbac*, b) da alternacija *u* : Í namesto pri~akovanega *o*-jevskega vokala izvira iz ~asa, ko je bila rezijanska paradigma za *ov̄c (m.) {e oksitonirana in ko so prednaglasni *u*-ji nastajali po disimilaciji pred rezijanskimi visokimi vokali ali asimilaciji pred rez. *u*, pri ~emer zasopli Í izvira iz njivskega sistema pred prvotnimi rezijanskimi nagla{enimi kratkimi visokimi vokali in kratkim *u*, c) da -b- le posredno odra{a rezijansko interkalacijo, ker je bil v imenovalni{ko osnovo iz stranskloske z zaporedjem -wpc- vnesen po enakem analo{kem vzorcu kot v tpm. *Doberdob*.

4.1 Naj sklenem, da je variantnost v proteti~nem *w-* internorezijanskega izvora in da je proteti~ni *w-* bolj kot za Njivo zna~ilen za Bilo, nasprotno pa ima drugotno analo{ko nagla{eni zasopli Í svoj izvor v tistem sistemu, iz katerega se je razvil njivski in ne bilski govor. Samo v tem oziru je torej v Bili *wíbac* lahko ob~uten kot tuja, nedoma~a beseda. V njivskem govoru so namre~ zasopli *u*-jevski vokali v prednaglasni legi pred prvotno rezijansko kra~ino precej pogosti, v bilskem jih pa ni, npr. njivsko *kÍbÍk* »klobuk« (SLA) < *klobÚkw (: bilsko *klubÍk* (Steenwijk 1992: 268)), *mÍjá* »moji« (SLA) < *mojí (: bilsko *muÍ* (Steenwijk 1992: 120)), *hÍrt* »gori« (SLA) < *gorz (: bilsko *gort* (Steenwijk 1992: 258)), ~Ívtk (m.), g. ~Ívtka »~lovek« (SLA) < *~ylovzkw, g. *~vka (: bilsko *flovzk*, g. *flovzka* (Steenwijk 1992: 316)), toda njivsko *hurt* »oreh« (SLA) < *orzchw (= bilsko *wortj*

(Steenwijk 1992: 328)), *kultmí* (SLA) < **kolzno* (= bilsko *kołtnu* (Steenwijk 1992: 269)) ...

5 Ker **ov̄l̄c* (m.) »oven« potruje tudi Gutsmannov slovar, je bil ta slovenski leksem vsaj rezijansko-koro{ki. Le tema dvema obrobnima slovenskima sistemoma je torej uspelo ohraniti praslovanski medparadigmatski arhaizem **ov̄ocy* (m.) : **ovyc#* (f.).

LITERATURA

- COURTENAY, J. Baudouin de: *Rezijanski slovar*. Fotokopija rokopisa mi je bila dostopna na In{titutu za slovenski jezik Frana Ramov{a ZRC SAZU.
- FURLAN, M., 1994: Etimolo{ko raziskovanje slovenskega besedja. Od Jarnikovega do Miklo{i-evega etimolo{kega slovarja. *XXX. seminar slovenskega jezika, literature in kulture 27. 6.–16. 7. 1994*. Zbornik predavanj. Ljubljana. 7–22.
- ILLI^SVITY^, 1963: *Imennaja akcentuacija v baltškom i slavjanskem*. Moskva.
- JURI[I], B., 1973: *Rje~nik govora otoka Vrgade II*. Zagreb.
- LOGAR, T., 1996: *Dialektolo{ke in jezikovnozgodovinske razprave*. Ljubljana.
- LORENTZ, F., 1971: *Pomoranisches Wörterbuch III*. Berlin: Akademie Verlag.
- MATI^ETOV, M., 1998: *Iz rezijankse leksike – Jazyki*. Malye i bol{ie... In memoriam acad. Nikita I. Tolstoi. Slavica Tartuensia. Tartu. 49–62.
- NAHTIGAL, R., 1917: Doberdò – Doberdob. *Carniola VIII*. 163–191.
- RAMOV[, F., 1924: *Histori-na gramatika slovenskega jezika II. Konzonantizem*. Ljubljana.
- 1928: Karakteristika slovenskega nare~ja v Reziji. *^asopis za slovenski jezik, knji‘evnost in zgodovino VII*. 107–120.
- 1935: *Histori-na gramatika slovenskega jezika VII. Dialekti*. Ljubljana.
- 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.
- 1997: *Zbrano delo*. Druga knjiga. Ur. J. Topori{i. Ljubljana.
- RIGLER, J., 1972: O rezijanskem naglasu. *Slavistična revija XX*. 115–126.
- SLA – *Gradivo za Slovenski lingvisti~ni atlas*. Hrani ga Dialektolo{ka sekcija In{tituta za slovenski jezik Frana Ramov{a ZRC SAZU.
- SRNG – *Slovary russkix narodnyx govorov. Vypusk dvadcaty vtoroj*. 1987. Leningrad.
- SS – *Sorbischer Sprachatlas II. Viehwirtschaftliche Terminologie*, 1968. Bearbeitet von H. Faßke, H. Jentsch und S. Michalk. Bautze.
- STEENWIJK, H., 1992: The Slovene Dialect of Resia. San Giorgio. *Studies in Slavic and General Linguistics*. Volume 18. Amsterdam – Atlanta.
- TOMINEC, I., 1964: *^rnovr{ki dialekt*. Ljubljana.
- VALJAVEC, M., 1897: Glavne to~ke o naglasu knji‘evne sloven{tine. *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*. Knjiga CXXXII. Zagreb.

SUMMARY

The phonetic development from the primary Slov. form **ov̄l̄c* (m.), g. **ov̄c\$* »ram« into the rezijansko one *úbac* (m.) »ram« (Njiva) and *w̄bac* (Njiva, V Bili) respectively and not into the phonetically expected **ováć* (Njiva) / **wov̄ć* (V Bili) is explained by the following internal rezijansko developments: a) the unexpected retraction of the stress is due to the analogical influence of its gender pair *áwca* »sheep« (Njiva) / *wáwca* (V Bili); b) the vowels *ú* and *Í* instead of expected **o* originate from the stage when the rezijansko reflex of the

Slov. *ovl̩c (m.) was still end-stressed and when the development of rezijansko *u*-vowels from the unstressed *o* in the position before rezijansko high vowels (dissimilation) and before the vowel *u* (assimilation) took place; the vowel Í originates from the system of Njiva speech where these centralised vowels have developed in the position before the original rezijansko short stressed high vowels; c) consonant -b- only indirectly indicates the rezijansko intercalation of the labial stop between -w- and *t*, *d*, *č*, *~, s*, *z*, *č*, *n*, *l*; it was introduced from the consonant cluster -wpc- in the *casus obliqui* stem into the nominative stem as -b- (and not -p-) on the pattern of the paradigmatic type *clibac, g. *clipca in the same way as in the toponym *Doberdob* ← *dobl̩r-doō.

